

DİN MƏNƏVİ DƏYƏR KİMİ

Ziba AĞAYEVA,

AMEA-nın Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
baş elmi işçisi, filologiya üzrə elmlər doktoru,
ziba.agayeva57@gmail.com**AÇAR SÖZLƏR:** dini-mənəvi dəyər, mənəviyyat, Ümummilli Lider, sovet dövrü,
müstəqillik, dövlət siyasəti, mədəniyyətlərin dialoqu, dini tolerantlıq.**КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** религиозно-нравственные ценности, мораль,
общенациональный лидер, советский период,
независимость, государственная политика, диалог
культур, религиозная терпимость.**KEY WORDS:** religious and moral values, morality, National Leader, Soviet period,
independence, state policy, dialogue of cultures, religious tolerance.

Məqalənin məqsədi. Dinin mənəvi dəyər kimi dərk olunmasında maarifçilik siyasətinin genişləndirilməsi.

Məqalənin elmi yeniliyi. Əxlaq və dinin qarşılıqlı təsiri, eyni zamanda müasir dövrdə ölkəmizdə dini və mənəvi dəyərlərin real həyata təsiri məsələlərinin araşdırılması.

Məqalənin metodologiyası. Tədqiqatın metodoloji bazasını problemə sistemli yanaşma əsasında fəlsəfə elminin xüsusi elmi metodları – tarixi, məntiqi, müqayisəli, analiz, sintez, sistemli yanaşma və s. metodlar təşkil edir.

Hazırda ölkəmizdə gedən sosio-mədəni proseslər özünəməxsusluğumuzu saxlamaqda və dövrün müasir çağırışlarına adekvat cavab verməkdə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan xalqımızın həyatında inam, mənəviyyat və mədəniyyətin bir-birinə bağlılığı məsələsinin öyrənilməsi olduqca aktual məsələlərdəndir.

Tarixi inkişafın bütün dövrlərində insanlar dini-ictimai-mənəvi tendensiyanın həyat üçün, yaşamaq üçün xeyirli çəllərini axtarmağa və əsaslandırmağa səy göstərmişlər. Bu səy nəticəsində onların psixoloji xarakteri və dini-mənəvi dəyərlərə subyektiv münasibəti formalaşmışdır. Bu münasibətdə estetik qiymət, demək olar ki, kölgədə qalmış, mənəvi həyat xarici görünüşə, məzmun formaya üstün gəlmişdir. Bütövlükdə insana nə nəzəri-estetik motivlər, nə də dini dəyərlər yaddır. İnsan həqiqəti və gözəlliyi yalnız dini dəyərlər baxımından deyil, həm də ümumbəşəri dəyərlər nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirir. “Çünki Allaha məhəbbət insanı torpağa, yerdəki həyata tamamilə başqa münasibət bəsləməyə məcbur edir” mühakiməsində olduqca dərin və vacib həqiqət vardır. Əgər insanın varlığı daxili mahiyyətdən məhrumdursa, subyektiv insani arzular onun dünyadakı praktiki fəaliyyəti üçün yeganə əqli meyardırsa, onda dini-mənəvi dəyərlər arxa plana keçərək, öz yerini eqoizmə verir.

Ümumiyyətlə, insan fəaliyyəti hər hansı obyektiv dəyərlərin (məsələn, dini inancın obyektivi, milli ləyaqət və s.) və ya şəxsi tələbatların təminatına yönəldilmiş subyektiv xarakterli dəyərlərin həyata keçirilməsinə cəhd kimi xarakterizə olunur. İstənilən inanc məzmunundan asılı olmayaraq özünəməxsus əxlaq normaları yaradır. Yəni iman gətirənin üzərinə müəyyən vəzifələr qoyaraq, onun həyatında, fəaliyyətində, maraqlarında və niyyətlərində nəyin xeyir, nəyin şər olmasını müəyyənləşdirir. Obyektiv dəyərlərə inama və hər hansı məqsədin daxili müqəddəsliyinin etirafına söykənən əxlaq bu inama münasibətdə norma olaraq xidmət vasitəsi hesab edilir.

Din və mənəviyyat mədəniyyətin yaxın və qarşılıqlı münasibətdə olan sahələridir. Dinin və

mənəviyyətin yaxınlığı özünü daha çox onların mənəvi təzahürlərində göstərir. Din cəmiyyətin mənəviyyətinə son dərəcə güclü təsir edir. İstənilən din və dini etiqad mənəvi-əxlaqi başlanğıca əsaslanır. Bu, bir aksiomdur ki, din mənəvi dəyərlərin əsas mənbələrindən biridir. Mənəvi dəyərlər yalnız dinlərarası deyil, eyni zamanda müxtəlif xalqların dindaxili ənənələrinə görə də fərqlənir. Lakin dini-mənəvi sistemlərdə eyniləşdirilən və tənqiddə məruz qalan ümumi mövzular da vardır. Qeyd olunanlar təkcə dini-mənəvi sistemin tərkib hissəsi deyil, bəzi qeyri-dini-mənəvi sistemlərin tərkib hissəsi də ola bilər. Lakin əksər dini-mənəvi sistemlərdə olan çatışmazlıqlar, bəzən “din mənəvi dəyərlərin əsas mənbəyidir” ideyasından imtinaya əsas verir. İstənilən dini-mənəvi sistem mənəvi dəyərlərin Allah tərəfindən bütün bəşəriyyət üçün göndəriləyinə əsaslanır. Beləliklə, dini-mənəvi dəyərlər sistemi kim tərəfindən deyilməsinə baxmayaraq, son nəticədə Allaha tabe etdirilir. Mənəvi dəyərlərə münasibətdə nə itaətsizlik, nə də sorğu-sual yolveriləndir. Lakin həqiqi mənəviyyət yalnız itaət deyil: insan mənəvi məsuliyyət daşıyacaq seçimində qərarlı olmalıdır.

Dini dəyərlər sistemi itaətsizliyə görə cəza və hətta ömürlük cəzanı özündə ehtiva edir. Həqiqi mənəvi seçim cəzadan qaçmaq arzusundan asılı ola bilməz. Lakin kiçik bir günaha görə ömürlük cəza mənəvi deyil. Bir əşya oğurluğuna görə ölüm cəzası bundan daha ədalətli sayıla bilər. Cəza ilə yanaşı, itaət edənlərin mükafatlandırılması məsələsi də qaydalara tabe edilir. Lakin həqiqi mənəvi seçim mükafata və ya əbədi axirət dünyasına ümidlə edilə bilməz. Əgər insan mənəvi seçimi sadəcə mükafata görə edirsə, onun seçimi mənəvi dəyərlərə deyil, eqoizmə əsaslanır. Din alimlərinə görə, dini-mənəvi dəyərlər dünyəvi, ateist dəyərlərdən olduqca üstündür. Hər bir din özünəməxsus dini dəyərləri digərindən üstün tutsa da, dünyəvi, ateist və allahsız dəyərlərə münasibətdə istənilən dini dəyərlər sisteminin müqayisə olunmaz dərəcədə üstün olmasından əmindirlər.

Hər bir xalqın həyatında inam, mənəviyyət və mədəniyyət bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Bu üzvi vəhdətin pozulması acınacaqlı nəticələrə səbəb ola bilər. İnsan varlığının əsası mənəviyyət üzərində qurulmalıdır. Bu isə din olmadan mümkün deyildir. Çünki yalnız din insana möhkəm mənəvi əsas verir, yalnız dini ənənələrdə mütləq mənəvi dəyərlər haqqında təsəvvürlər mövcuddur. “İnsan nə üçün yaşayır?”, “Həyatı hansı dəyərlər üzərində qurulur?” kimi suallar istər sekulyar, istərsə də dini dünyagörüşlü fərdlərin cavab axtardığı əsas suallardır. Bu sualın cavabından bəşəriyyətin gələcəyi asılıdır.

İnsanın daxili mənəviyyəti irrasional olub, vicdanın səsi ilə tanınır. Məhz dində daxili mənəvi qanunlar konkret mədəni və rəşional kateqoriyalara çevrilir, cəmiyyətin qanunları formasını alır. Bütün qanunlar mənəviyyətə əsaslanır. Əgər qanunlar mənəvi əsaslara uyğun gəlmirsə, onda cəmiyyət bu qanunlardan imtina edir. Bütövlükdə mənəviyyət insanın, ailənin, cəmiyyətin, bəşəri sivilizasiyanın varlığının əsasıdır. Mənəvi dəyərlər və mənəvi motivlər hər bir insanın qəlbində istisnasız olaraq əhəmiyyətli yer tutur. Bunu bir sözlə, mənəviyyət adlandırmaq olar. Mənəvilik, sanki insanların yaxşı və pis əməllərinə, xeyirxahlığa-bədxahlığa qoyulan icazələri və ya məhdudiyətləri mütləq dəyər, kriteriya kimi tənzimləyir. İnsanların qəlbində mərhəmətlə yanaşı, həqiqət, ədalət və gözəllik ideallarını formalaşdırır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin ifadəsilə desək: *“Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyətini təşkil edən amillərdir”* [1, s.156].

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin bərqərar olmasından sonra (1920-ci il) din əleyhinə dövlət siyasəti ən sərt şəkildə həyata keçirilmişdi. Bir çox savadlı din alimləri, müsəlman din xadimləri təqiblərə, repressiyalara məruz qalmış, əksər məscidlər dağıdılmış, bağlanmış və ya profili dəyişdirilmişdi. Bütövlükdə dinlərə qarşı olduqca sərt mövqe sərgiləyən SSRİ rəhbərliyi yalnız II Dünya müharibəsi dövründə, 1943-cü ildən başlayaraq, N.Xruşçovun rəhbərlik etdiyi dövrdə (1953-1964) və xüsusilə, XX əsrin 70-ci illərindən etibarən din sahəsində az da olsa, güzəştlərə getmişdi.

Ancaq aparılan liberal siyasətə rəğmən, İslam mədəniyyətini ölkə ərazisində yaşayan bütün müsəlmanların, eləcə də azərbaycanlıların tarixindən, yaddaşından, milli irsindən silməkdə, vahid marksist-leninçi, kommunist ideologiyaya, vahid mənəvi dəyərlərə malik sovet vətəndaşı yaratmaqda israrlı idi. İnsanların zehmindən dini sıxışdırıb çıxarmaq məqsədilə müxtəlif addımlar atılırdı. İfrat dərəcədə ideolojiləşdirilmiş sovet cəmiyyətində materialist dünyagörüşünə əsaslanan əxlaqi tərbiyə sistemi yaradılması davam edir, insanlara “din tiryəkdir, xurafatdır, Allah uydurmadır, illüziyadır” və digər bu tipli doqmalar aşılırdı. Bu məqsədlə din əleyhinə kütləvi şəkildə kitablar çap olunur, İslam əleyhinə mühazirələr keçirilir, güclü təbliğat maşını işləyirdi. Burada fransız şərqşünası və sovetoloqu A.A. Benniqsenin: “Müsəlman yaşayış məntəqələri rus-sovet şəhərləri kimi, Şərq xarakterini itirməklə modernləşdiriləcəkdir. Qardaşlıq sevgisi və dostluq atmosferi köhnə etnik və dini dözümsüzlüyü əvəz edəcək. Dinlər (İslam və Xristianlıq) milli özünüdərkən əsası olmayacaqdır. Millətlərin qarışması “avropalılar və müsəlmanlar” arasında bioloji simbioza səbəb olacaqdır. Və nəhayət, beynəlmiləl cəmiyyət yaranacaqdır. Bu cəmiyyət müxtəlif milli mədəniyyətlərin ən yaxşı elementlərini özündə cəmləşdirən vahid “sovet mədəniyyəti”, vahid rus dili, vahid tarixi ənənə və “ümumsovet” vətənpərvərliyinə malik olacaqdır” [2, s.52] fikirləri ilə razılaşmamaq mümkün deyil. Əslində isə xalqları milli keçmişindən, milli irsindən ayırmaqla, tarixi, mədəni abidələri dağıtmaqla, milli-mənəvi dəyərləri məhv etməklə, “mədəni genosid” törədən sovet ideoloqları özləri də bilmədən dərin siyasi tənəzzülün bünövrəsini qoymuşdular.

1998-ci ilin dekabrın 9-11-də Bakıda keçirilən “İslam sivilizasiyası Qafqazda” adlı Beynəlxalq konfransda həmin dövrü xarakterizə edən Ulu Öndər Heydər Əliyev demişdir: “*Sovet hakimiyyəti dövründə dünyaya gəlmiş, yaşamış nəsillər, bəlkə də, o vaxtkı güclü təbliğat nəticəsində dinin, bizim üçün isə, ələlxüsus, İslam dininin bu qədər zəngin mənəvi dəyərlərə, bu qədər dərin köklərə malik olduğunu anlaya bilmirdilər. Biz özümüz də bunu anlaya bilmirdik. Mən bunu etiraf edirəm*” [3, s.36].

Keçmiş sovet ittifaqında pravoslav məzhəbinə mənsub respublikalarla müqayisədə müsəlman respublikalarına münasibət açıq-aydın alçaldıcı xarakterdə olduğundan 1970-ci ilə, yəni Heydər Əliyev hakimiyyətə gələnə qədər azərbaycanlıların da milli-mənəvi dəyərlərinə, tarixinə, mədəniyyətinə biganəlik hökm sürürdü. Beynəlmiləçilik adı altında əslində ruslaşdırma siyasətinin həyata keçirildiyi belə bir mürəkkəb və çətin dövrdə bütün varlığı ilə milli köklərimizə bağlı olan böyük vətənpərvər, uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli identikliyinə, maddi-mənəvi irsinə, dilinə, dininə, milli şüurunun, milli mentalitetinin, mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin, memarlıq abidələrinin, tarixi yerlərinin, muzeylərinin, arxivlərinin, arxeoloji tapıntılarının qorunması və inkişaf etdirilməsinin keşiyində durdu. Lakin bütün bu işlər kommunist ideologiyasına sadıqlıq şüarı ilə pərdələnmiş şəkildə, gələcək hədəflər nəzərə alınmaqla həyata keçirilirdi. Moskvanın təzyiqi son dərəcə güclü və təhlükəli olduğundan milli-mənəvi dəyərlərimizi, irsimizi, identikliyimizi dirçəltməyin yeganə mümkün yolu belə idi. Məqsəd isə hər necə olursa olsun, milli-mənəvi dəyərlərimizi dirçəltmək, milli irsimizi “millətçi” damğası vurulmadan saxlamaq, mühafizə etmək idi. Sovet imperiyasının belə bir dövründə Ulu Öndər bütün siyasi karyerası ilə riskə getmişdi, “...Azərbaycan xalqının mədəni irsinin qorunması, bərpası və təbliği məqsədilə təkcə 1969-1973-cü illərdə partiya və hökumətin 15 qərar və sərəncamı verilmişdi” [4, s.81].

Sovet hakimiyyəti dövründə vahid rəsmi kommunist ideologiyası bütün dinləri, xüsusilə də İslamı tərəqqinin düşməni elan etdiyindən, ona qarşı müxtəlif formalarda açıq, amansız mübarizə aparılırdı. Həqiqi din rəsmi şəkildə yasaq olduğundan, xurafat və mövhumatdan doğan çürük adət-ənənələr, əsl dinə heç bir aidiyyəti olmayan yalançı mollalar xalqın sosial məişətinə daxil olaraq, dərin kök salmışdı. Kommunist-ateist ideologiyasının mahiyyət və məramını dərinləndirən Heydər Əliyev Moskvanın təzyiqi altında işləməsinə baxmayaraq, birbaşa edə bilməsə də, dolayısı ilə milli-mənəvi dəyərlərimizin əsas komponenti olan həqiqi İslamın tərəfdarı idi.

Çox sonralar, müstəqillik illərində Bakıda keçirilmiş “Müasirlik və milli-mənəvi dəyərlər” adlı

Beynəlxalq konfransda və Qafqaz müsəlmanlarının X qurultayındakı (30 sentyabr-1-2 oktyabr 1998-ci il) nitqində Ümummilli Lider sovet dövrünü belə xarakterizə etmişdir: "...məlumdur ki, biz 70 il kommunist ideologiyası altında tərbiyələnməyə dinimizdən və dinin bizə bəxş etdiyi mənəvi dəyərlərdən məhrum olmuşduq. Kommunist ideologiyasının bəşəriyyətə vurduğu zərbələrdən ən böyüyü 70 il müddətində dinə qarşı aparılmış təbliğat və xüsusən dinin qadağan olunması və dinin təhrif edilməsi olmuşdur. Ancaq eyni zamanda bu tarix onu da göstərir ki, din və o cümlədən bizim olduğumuz İslam dini o qədər qüdrətə malikdir ki, o qədər gücə malikdir ki, heç bir ideologiya, heç bir hakimiyyət, heç bir hökmdar onunla bacara bilməz və 70 illik tarix də göstərdi ki, bunu bacara bilmədi. Doğrudur, kilsələri, məscidləri partlatdılar, dağıtdılar, dinin əleyhinə müntəzəm təbliğatlar apardılar" [5, s.10].

Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq dinimizə qarşı yönəlmiş mübarizə məscidlərin anbarlara, kitabxanalara çevrilməsi ilə nəticələnmişdi. Həmin dövrdə Azərbaycanda cəmi 17 məscid təyinatı üzrə fəaliyyət göstərirdi. Ümummilli Lider bu istiqamətdə böyük məharətlə çox incə siyasət yürüdərək dini abidələrə, məscidlərə əsl funksiyalarını qaytara bilməsə də, onları muzey, tarixi abidə adı altında bərpa etdirib, xalqın xidmətinə vermişdir.

1918-ci ildə Bakıda Mart soyqırımının yaşandığı dövrdə Şamaxıda da Stepan Lalayevin rəhbərliyi ilə "Daşnaksütyun" partiyasının nümayəndələri dinc müsəlman əhaliyə qarşı qırğına başlamış, bu hadisələr zamanı törədilmiş yanğında tikintisi hələ tamamlanmamış Şamaxı Cümə məscidi ciddi zədələnmişdi. Bakıda yaşayan şamaxılıların General Tomsona verdikləri məlumata görə, *"şəhər talan edilmiş, daha sonra isə yandırılmış, heç bir məscid salamat saxlanmamışdır"*. 1800 dinc sakin, o cümlədən qadınlar, uşaqlar və yaşlılar məsciddə həbs edilərək daşnaklar tərəfindən yandırılmışdır. Yanğın zamanı çoxsaylı nadir əlyazmalar və kitablar da məhv edilmişdir. Ermənilər tərəfindən törədilmiş bu yanğının izlərini indi də məscidin bəzi divarlarında görmək mümkündür" [6]. Məscid Azərbaycan xalqının milli-mənəvi irsinin daşıyıcısı, qan yaddaşı olması ilə yanaşı, qədim tarixi abidə olsa da, kommunist ideoloqları tərəfindən təmir olunmamış, diqqətdən kənar qalmışdı. Yalnız 1980-ci ildə Heydər Əliyev tərəfindən xalqa məxsus tarixi abidə kimi təmir olunmuşdur. Bu məsələ ilə əlaqədar 17 may 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə əsaslı bərpa edilən və yenidən qurulan Şamaxı Cümə məscidinin açılış mərasimindəki çıxışında demişdir: "1918-ci ildə silahlı erməni daşnak dəstələri tərəfindən törədilən mart qırğınları zamanı Şamaxıda da soyqırımı aktı həyata keçirilmişdir. Ən böyük qırğın Cümə məscidində baş vermişdir. Şamaxılıların Allah evi kimi məscidə sığındığını görən ermənilər burada yanğın törədərək təqribən 1700 günahsız insanı qətlə yetirmişlər. Sovet dövründə məlum səbəblərdən təyinatı üzrə istifadə edilməyən məscid məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdir. Azərbaycanın bütün sahələrdə inkişafına, o cümlədən milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına böyük diqqət və qayğı ilə yanaşan Ulu Öndər Heydər Əliyevin tapşırığı və təşəbbüsü ilə 1980-ci ildə bu tarixi abidə təmir olunmuşdur" [7].

Azərbaycan çoxəsrlik İslam mədəniyyətinin bir parçası olduğundan, bir çox elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin əsərlərində dövrün tarixi, zəngin milli-mədəni, mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Zəngin islami dəyərlər, İslam ruhu, ilahi məhəbbət, haqq sevgisi Nizami, Füzuli, Nəsimi, H.Cavidin və digər görkəmli şair və yazıçılarımızın əsərlərinin ideya xəttini, məzmununu təşkil etmişdir. Ulu Öndər mərkəzin milli-mənəvi dəyərlərə münasibətdə aqressiv siyasətini nəzərə alaraq, bu məsələdə də kreativ yanaşma sərgiləmişdir. O, əsərlərində milli-mənəvi dəyərlərimizi, yüksək mənəviyyatı ətraflı, bədii, obrazlı şəkildə tərənnüm edən Azərbaycan klassiklərinin yubileylərinin keçirilməsini və əsərlərinin çapını zəngin əxlaqi-mənəvi dəyərlər xəzinəsinin təbliği, gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi baxımından dövlət nəzarətində saxlamışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin andiçmə mərasimindəki (10 oktyabr 1993-cü il) nitqində Ulu Öndər demişdir: *"...həyatımızın indiki mərhələsində vicdan azadlığı məsələsi də mühüm yer tutur. Xalqımız öz dininə qayıtdı. İslam dini dünyada öz tarixi yerini tutmuşdur. Xalqımızın mənəviyyətinə,*

elminə, qüdrətinə, zəkasına İslam dininin böyük təsiri olmuşdur. Milli ənənələrimiz, mədəniyyətimiz bir çox hallarda İslam dini vasitəsilə nəsil-dən-nəslə keçib, indi böyük milli sərvətimiz kimi bugünkü nəsillərə çatmışdır. Azərbaycanda İslam dininə insanların sərbəst etiqad etməsi üçün bütün şərait yaradılmış və bundan sonra da yaradılacaqdır. Güman edirik ki, bizim dinimiz respublikanın bu ağır dövründə vətəndaş həmrəyliyinin, vətəndaş birliyinin yaranması üçün çox böyük fəaliyyət göstərəcəkdir” [8, s.132].

İslam dininə böyük hörmət və ehtiramla yanaşan Ümummilli Lider dinlə bağlı bütün çıxışlarında yalnız İslam dini və tarixi, İslam əxlaqı və dəyərləri ilə əlaqədar deyil, eyni zamanda səmavi dinlərin tarixi, ehkamları və mənəvi dəyərləri ilə də bağlı fikirlər səsləndirmişdir. Ulu Öndər İslama təmayülçü, terrorçu, ekstremist damğası vurmağa səy göstərən, ikili standartlardan çıxış edən insanlara tutarlı cavablar vermişdir. Heydər Əliyev bütün çıxışlarında Azərbaycanın dünyəvi dövlət olsa da, Şərqi ayrılmaz bir parçası, İslam sivilizasiyasına aid, öz milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq bir ölkə olduğunu vurğulamışdır. O, İslamın tərbiyə edici, səfərbəredici və birləşdirici mahiyyətinə böyük önəm vermişdir, İslam əxlaqını, mənəviyyatını böyük örnək hesab etmişdir. İslamın dərin psixoloji təsirlərini çox gözəl bilən Ulu Öndər respublikada, eləcə də dünyada baş verən hadisələri bacarıqla təhlil etmiş, əxlaqi və mənəvi yayımların səbəblərini özünəməxsus məntiqlə açıqlamışdır.

Öz fəaliyyətində müasirləşməyə, modernləşməyə olduqca böyük önəm verən Ulu Öndər “dünyanın inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meylinin qloballaşma olduğunu” qeyd etsə də, bu prosesin milliliyin, milli-mənəvi dəyərlərin, tarixi adət-ənənələrin, zəifləməsi hesabına baş verməsinin əleyhinə olduğunu açıq şəkildə, qətiyyətlə vurğulamışdır: “...qarşılıqlı etimad və ümumbəşəri dəyərlərə sədaqətlə yanaşı, milli fərqlərin də qəbul olunması bu prosesin müəyyən edici istiqamətləri olmalıdır. Demokratik inkişafın gücü onun rəngarəngliyindədir” [9, s.13].

Ulu Öndər dəfələrlə öz çıxışlarında İslam dininin mütərəqqi din olmasını, İslamla müasirlik arasında heç bir ziddiyyətin olmadığını, onun demokratik ideyalara yol açdığını, insan hüquqları və azadlıqları, layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, haqq-ədalət, bərabərlik, insan ləyaqətinə ehtiram kimi məsələlərin islami prinsiplərlə səsləşdiyini, bu dinin ümumbəşəri əhəmiyyət daşıdığını qeyd etmişdir.

Ümummilli Liderimiz müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumundakı nitqində (2 fevral 1996-cı il) gənc nəslin müasir biliklərə yiyələnməklə yanaşı, milli ruhda, milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında tərbiyələnməsini, tariximizi, dilimizi, dinimizi yaxşı bilməsini, hər bir gəncin öz kökünə sadıq olmasını tövsiyə etmişdir. Vətəni sevməyə və Məhəmməd peyğəmbərin (s) “Vətəni sevmək imandandır” kəlamını əldə rəhbər tutmağa çağırmışdır: *“Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün Vətəni sevməlidir, ölkəni sevməlidir, torpağı sevməlidir, xalqımızı sevməlidir, millətimizi sevməlidir, dilimizi sevməlidir, dinimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir. Bunları sevə bilməyən adam, onları özü üçün mənəvi əsas edə bilməyən gənc həyatda özünə yer tapa bilməyəcəkdir və şübhəsiz ki, bizim ictimai-siyasi prosesdə, müstəqil Azərbaycanın inkişafında lazımı qədər iştirak edə bilməyəcəkdir”* [10, s.160].

Ulu Öndər respublikamızda yaşayan bütün xalqların dini bayramlarını təbrik etmiş, yürütdüyü multikulturalıq siyasətində tolerantlıq həmişə ön sıralarda qərarlaşmışdır. O, Azərbaycan xalqına məxsus bu ənənəni dirçəltmiş, zənginləşdirmiş və yaşatmışdır. Heydər Əliyev bunu Azərbaycanın çoxmillətli dövlət olması, bu səbəbdən, ölkədə İslam dini ilə yanaşı, Xristianlıq və İudaizm dinlərinin də mövcudluğu ilə izah etmiş və ölkə vətəndaşlarının dini, irqi mənsubiyyətindən, siyasi baxışlarından asılı olmayaraq eyni hüquqlara malik olduğunu bəyan etmişdir. O bildirmişdir: “Məlumdur ki, yüksək tolerantlıq ilk növbədə yüksək mədəniyyətin təzahürüdür. İnsanlarda belə bir mədəniyyətin formalaşdırılmasını uşaqlıq illərindən başlamaq lazımdır. Ölkəmizdə yetişməkdə olan nəslin təhsillənməsində müasir elmi-pedaqoji konsepsiyalar daxilində biz ünsiyyət mədəniyyətini, dini dözümlülük və əməkdaşlıq mədəniyyətini formalaşdırmağa cəhd göstəririk və ümumən desək, buna

nail olur. Bunu demək çox asandır, lakin gerçəkləşdirmək kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. Məhz bütün insanların gələcəyi naminə, bəşər sivilizasiyasının gələcəyi naminə biz hamımız mədəniyyətlərin və dinlərin qarşılıqlı dialoqunda ümumi dil taparaq ekstremizmə, terrorizmə, təcavüzkar separatçılığa dəstək verən qara, şər, pozucu qüvvələrin niyyətlərini puça çıxara bilərik. Bu çətin, lakin şərəfli yolda sizin hamınıza uğurlar diləyirəm” [11, s.184].

Düz iyirmi səkkiz illik mücadilədən sonra nəhayət ki, mədəniyyətlərin və dinlərin qarşılıqlı dialoqu şəraitində erməni ekstremizminə, terrorizminə, təcavüzkar separatçılığa dəstək verən qara, şər, pozucu qüvvələrin niyyətlərini puça çıxaran Azərbaycan xalqı Ali Baş komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında böyük uğura imza atdı. Vahid məqsəd, vahid amal, vahid mənəvi dəyər ətrafında üzvi vəhdət yaradan və dəmir yumruq kimi birləşən Azərbaycan xalqı Qarabağ müharibəsini zəfərlə başa çatdırdı. Şəhid sözü İslam dini ilə bağlıdır. Lakin Şəhidlər Xiyabanında müsəlmanlarla yanaşı, digər dinlərə mənsub vətəndaşlarımız da uyuyur. Bu, xalqımızın dinindən asılı olmayaraq Vətən uğrunda həlak olmuş bütün vətəndaşları şəhid kimi görməsinin təcəssümüdür. Bu, vətənpərvərlik əxlaqıdır, yüksək mənəviyyət mücəssiməsidir, vicdanın səsidir. Buna yəqin ki, Azərbaycandan başqa heç bir ölkədə rast gəlmək olmaz.

Nəticə

Dinin mənəvi dəyər olması ilə əlaqədar yuxarıda təhlil etdiyimiz fikirləri fəlsəfi cəhətdən ümumiləşdirərək aşağıdakı tövsiyələri məqsəduyğun hesab edirik:

1. Mənəvi dəyərlər yalnız dinlərarası deyil, eyni zamanda müxtəlif xalqların dindaxili ənənələrinə görə də fərqləndirilməlidir;
2. Dövlətin siyasətinə uyğun şəkildə dinin cəmiyyətin mənəvi həyatına təsiri məsələsi diqqətdə saxlanılmalıdır;
3. Gənc nəslin müasir biliklərə yiyələnməsilə yanaşı, milli vətənpərvərlik ruhunda, milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında tərbiyələnməsi, tariximizi, dilimizi, dinimizi yaxşı bilməsi istiqamətində maarifləndirici vəsaitlər hazırlanmalıdır;
4. KİV-də milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə, bütövlükdə mənəviyyatımızla bağlı maarifləndirmə işləri çoxaldılmalıdır;
5. Mədəniyyətlərin dialoqu, dini tolerantlıq sahəsində tədbirlər mütəmadi xarakter daşmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Otuz beçinci kitab: iyun, 2001 - avqust, 2001. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Buraxılışına məsul: R.Mehdiyev. B.: Azərənəşr, 2011, 520 səh.
2. Беннигсен А. Мусульмане в СССР. Париж: Yvcf Press, 1983, 90 стр.
3. Adil Abdulla əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər. Bakı: Qismət, 2007, 108 səh. (şəkilli).
4. Qasımlı M.C. Heydər Əliyev - istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 608 səh.
5. Əliyev Heydər. Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 1999, 165 səh.
6. [https://az.wikipedia.org/wiki/C%C3%BCm%C9%99_m%C9%99_scidi_\(%C5%9Eamax%C4%B1\)](https://az.wikipedia.org/wiki/C%C3%BCm%C9%99_m%C9%99_scidi_(%C5%9Eamax%C4%B1))
7. https://yeniazərbaycan.com/MEDIA_e24374_az.html
8. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab: iyun, 1993 – may, 1994. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Bakı: Azərənəşr, 1997, 612 səh.
9. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab: mart, 1996 - iyun, 1996. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Buraxılışına məsul R.Mehdiyev. B.: Azərənəşr, 1998, 512 səh.
10. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Dördüncü kitab: iyun, 1995 – noyabr, 1995. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Buraxılışına məsul R.Mehdiyev. B.: Azərənəşr, 1997, 528 səh.
11. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Qırxıncı kitab: iyul, 2002 - sentyabr, 2002. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Buraxılışına məsul: R.Mehdiyev. B.: Azərənəşr, 2012, 512 səh.

Зиба Агаева

РЕЛИГИЯ КАК МОРАЛЬНАЯ ЦЕННОСТЬ**РЕЗЮМЕ**

В статье религия рассматривается как один из основных источников нравственности. Анализируется взаимодействие религии, нравственности и морали. Выявляются социокультурные основания определяющие специфику этого взаимодействия. Исследуется большое значение, придаваемое исламу общенациональным лидером Гейдаром Алиевым во время руководства Советского Азербайджана и в годы независимости, а также анализируется роль толерантности в политике мультикультурализма.

Ziba Agayeva

RELIGION AS A MORAL VALUE**SUMMARY**

The article considers religion as one of the main sources of morality. The interaction of religion, morality and ethics is analyzed. The socio-cultural foundations that determine the specifics of this interaction are revealed. The research examines the great value given to Islam by the National leader Heydar Aliyev during the leadership of Soviet Azerbaijan and the years of independence, and the role of tolerance in the policy of multiculturalism is analyzed.